

СОЦИАЛНА ПСИХОЛОГИЯ НА УЧИЛИЩНОТО ОБРАЗОВАНИЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКА ПСИХОЛОГИЯ – ОПИТ ЗА СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ.

Дончо Донев

Департамент за информация и повишаване квалификацията на учителите, Тракийски университет, 6000 Стара Загора, Българи, ул. „Армейска“ 9, d.donev@yahoo.com

Резюме: Статията представлява опит за сравнителен анализ между социалната психология на училищното образование и педагогическата психология. Целта на изследването е да се очертае полето на социалната психология на училищното образование и да се изследват връзките ѝ с други сродни направления в психологията и в частност с педагогическата психология. Значим резултат е концептуализиране на връзката между социалната психология на училищното образование и педагогическата психология, като се доказва значението на първата за развитието на психологическото познание и неговото практическо приложение.

Ключови думи: *социална психология, училищно образование, педагогическа психология.*

Социалната психология на училищното образование е приложно направление на социалната психология, което е тясно свързано с възрастовата психология. Тя има обща цел с педагогиката, въпреки, че предметът, обектът и задачите им са различни. По този начин те взаимно се допълват, без припокриване на техните изследователски полета (Донев, 2018). Коректният анализ на проблема изисква да се отдели внимание на връзката и границите между социалната психология на образованието и педагогическата психология. Целта на подобен анализ би допринесъл за диференциация между двете направления на психологията, като по този начин се обособи изследователското поле на социалната психология на училищното образование.

Педагогическа психология

Педагогическата психология е направление в психологическата наука с дълга история и утвърден статут. Безспорни са многобройните ѝ приноси както за психологията, така и за педагогиката.

В развитието на педагогическата психология могат да бъдат разграничени три етапа. Първият - от средата на XVII до края на XIX век – често е наричан общо дидактичен. Този период се свързва основно с работата на Ян Коменски (1592 – 1670), Жан-Жак Русо (1712 – 1778), Йохан Песталоци (1746 – 1827), Йохан Хърбърт (1776 – 1841). Тук могат да се открият първите опити за изследване на способностите на ученика и начините за тяхното развитие, връзката между развитие и възпитание, творческата активност на учениците.

Вторият етап продължава от края на XIX до средата на XX век. По това време педагогическата психология започва да се обособява като самостоятелно направление. Развитието ѝ се свързва с подема на експерименталната психология и провеждането на редица изследвания. Започва натрупване на емпирични данни и се създават модели в областта на възрастовата и когнитивната психология. Едни от най-емблематичните имена за този период са Жан Пиаже (1896 – 1980), Херман Ебинхаус (1850 – 1909); Алфред Бине (1857 – 1911), Джон Дюи (1952). Третият етап е обусловен от създаването на редица психологически теории за обучението или формирането на теоретичната основа на педагогическата психология. Някои от най-влиятелните от тях се свързват с имената на Сергей Рубинщайн (1889 – 1960),

Карл Дюнкер (1940), Георги Лозанов (1926 – 2012) (Seifert, K., Sutton, R., 2009). Този съвсем повърхностен преглед на историческото развитие на педагогическата психология само очертава мащабите на нейната обхватност и ресурсите вложени в развитието ѝ. Това е едно от направленията, интегриращи най-широк спектър от научни и приложни достижения на психологическата наука.

За да могат да бъдат разкрити различията и допирните точки между педагогическата психология и социалната психология на училищното образование е важно да бъде изяснен въпросът за обхвата на първата. „Педагогическата психология се разглежда като самостоятелен отрасъл на психологическото познание, отделен на база конкретна дейност, в което се откриват два аспекта. Това означава, че във фундамента на педагогическата психология са залегнали общопсихологически закономерности и механизми на образователната дейност или, според определението на един от родоначалниците на педагогическата психология П. Каптерев, образователният процес“ (Зимняя, И., 2000, с. 16).

С други думи, педагогическата психология е тясно свързана с общата психология и може да бъде разбрана като частен случай на психологията на дейността. Тя изследва общопсихологическите явления в контекста на специфичната учебно-възпитателна дейност. Според други автори “педагогическата психология е дял от психологията, специализиран в изследването на разбиранията за преподаване и учене в образователната система” (Shuell, T., 1996, p. 782). Според Борич, педагогическата психология се фокусира основно върху субектите на педагогическия процес. Могат да бъдат открити два изследователски аспекта – първият е свързан с начина, по който учениците усвояват и интерпретират знания, а вторият – с начина по който учителите преподават тези знания (Borich, G., 2014). Други автори предлагат малко по-широко изследователско поле на педагогическата психология. Според Хенсън и Елър, тя изследва ефективността на методите за преподаване, как учениците и студентите учат, как учителят може ефективно да взаимодейства и комуникира с учениците (Henson, K., Eller, V., 2012). Друга гледна точка за същността на педагогическата психология я определя като изучаваща процеса на учене „неговата структура, характеристики и протичане“ (Талызина, Н., 1998, с. 17).

Педагогическата психология и социалната психология на училищното образование

От предложените определения става ясно, че педагогическата психология е фокусирана изцяло върху образователно-възпитателния процес. Този раздел на психологическата наука насочва изследователския си интерес към субектите на педагогическия процес и тяхното взаимодействие. Педагогическата психология изследва интелектуалното и личностно развитие на ученика, професионалните и личностни характеристики на учителя, методите на обучение и възпитание като опосредстващи взаимодействието учител-ученик с цел повишаване ефективността на образователния процес.

Тук се разкрива основното и най-значимо сходство между педагогическата психология и социалната психология на училищното образование, а именно тяхната обща цел. Изследвайки различни аспекти от образователната система те се стремят към повишаване ефективността на образователния процес. Това от своя страна би могло да означава, че двете психологически направления не биха могли да се конкурират, а тъкмо обратното успешно биха се кооперирали, като всяко от тях даде своя принос за постигане на целта. Общата цел

означава единна посока, но не и един и същ път. Педагогическата психология и социалната психология на училищното образование имат различни предмет, обект и задачи, които гарантират различните идентичности на двете направления.

Макар и различни, двете направления имат общ фундамент – психологическото познание и психологията като наука. Това е и предпоставка за наличието на множество пресечни точки. И двете са ориентирани към личността на ученика, но я разглеждат в различни перспективи:

- По отношение **динамиката на личността**. Педагогическата психология се интересува от познавателните (когнитивни) процеси и вътрешната динамика на личността като следствие от образователно-възпитателния процес. Социалната психология на училищното образование поставя малко по-широки граници на този процес и изучава динамиката на личността от позицията на нейното взаимодействие не само с учителя, но и с връстниците, референтните групи, останалите членове на класа, семейството и т.н. Тя поставя перцепцията в социална ситуация и изследва социалните възприятия с характерните за тях феномени - атрибуции проекции и др. Социалната перцепция се различава качествено от перцепцията в контекста на когнитивните процеси, подчинява се на различни закони и има свои автентични механизми.

- По отношение на **ценностите**. Педагогическата психология изследва структурата и динамиката в ценностите на личността като резултат от педагогическото взаимодействие, докато социалната психология на образованието се насочва към процесите на усвояване на тези ценности от групата, в която протича учебно-възпитателния процес. Груповите норми и ценности се интериоризират в личността, която има потребност от принадлежност към определена социална група. Ако педагогическата психология разработва методи, чрез които учителят би могъл да формира определени ценности у ученика, то социалната психология на училищното образование би предложила механизми за включване на тези ценности в груповата култура, като по този начин, те ще достигнат до всеки ученик в класа.

- При изследване на **мотивацията**, педагогическата психология изследва мотивацията за учене, докато социалната психология на училищното образование – многопластовата мотивация на цялостното поведение и се свързва с редица социалнопсихологически фактори, голяма част от които не попадат в обсега на субектите на педагогическия процес, както и на самия учебно-възпитателен процес. Пример за това могат да бъдат властово-ролевата структура на класа или социалният статус на ученика в класа. Например, ученик с изключително нисък социален статус в класа не би могъл да изяви своите реални способности, тъй като това не би отговаряло на неговата позиция във властово-ролевата структура на класа. Ако той направи подобно нещо, закономерно би бил санкциониран от своите съученици. Аналогично, ученик с изключително висок статус в класа, твърде вероятно да загуби мотивация за учене, тъй като вече притежава необходимото му одобрение на групата и властта, която го съпровожда. Това е само пример за феномените и процесите, които остават извън полето на педагогическата психология, а имат важно значение за повишаване ефективността на образователно-възпитателния процес.

- Вероятно най-силната пресечна точка между педагогическата психология и социалната психология на училищното образование е **общуването**. То изцяло попада в

предмета на социалната психология, но не е възможно – като специализирано направление в психологията на дейността – педагогическата психология да изследва учителя и ученика, без да изследва и начина, по който те си взаимодействат. Въпреки, че този факт може да бъде възприет като конфликт, по своята същност, той не представлява такъв. Педагогическата психология се фокусира и изучава изключително прецизно общуването в контекста учител-ученик. За социалната психология на училищното образование, това е само едно от многото нива на общуване в образователната система. Социалната психология на образованието би могла да подкрепи изследванията на педагогическите психолози в тази област, като им придаде контекстуалност и допринесе за тяхното разширяване. Педагогическата психология изучава и формите на сътрудничество (кооперация, конкуренция и смесен тип), но само в контекста на формалния учебно-възпитателен процес, докато социалната ситуация и социалният контекст, фокус на социалната психология, биха могли да придадат по-голяма задълбоченост и детайлност на изследванията в тази област.

- Може би най-малко допирни точки между двете направления могат да бъдат открити в третия предмет на социалната психология на образованието, а именно **социалните групи в системата на училищното образование**. Те остават почти изцяло извън полето на педагогическата психология. Същевременно, груповата динамика и груповата кохезия на един ученически клас в голяма степен предопределят социалнопсихологическия микроклимат. Той от своя страна може да се окаже определящ за ефективността на образователния процес, който протича. Не бива да се подценяват и нормативните функции на групата спрямо нейните членове. Това е една от областите, в които социалната психология на образованието би могла да има значим принос за повишаване ефективността на учебно-възпитателния процес. Ако учителят познава добре неформалната структура на класа, с който работи, то той вероятно би я използвал за повишаване ефективността на учебно-възпитателния процес.

Основни изводи

От извършения, анализ могат да се направят няколко основни извода за границата между педагогическата психология и социалната психология на училищното образование:

- социалната психология на училищното образование изследва образователната система, а педагогическата психология се фокусира основно върху учебно-възпитателния процес и участниците в него;

- социалната психология на училищното образование се стреми да хармонизира взаимодействието между всички елементи на образователната система, а педагогическата психология е ориентирана основно към оптимизиране на взаимодействието учител-ученик;

- социалната психология на училищното образование се интересува от личностното развитие на ученика като резултат от социалнопсихологическите взаимодействия, а педагогическата психология разглежда тази динамика като следствие от педагогическото взаимодействие;

- социалната психология на училищното образование се свързва по-скоро с груповия подход в образованието, а педагогическата – по-скоро с индивидуалния.

Този опит за условна диференциация между социалната психология на образованието и педагогическата психология се налага поради необходимостта от изясняване статута и полето на социалната психология на образованието. Причината за това може да бъде открита в тясната връзка на социалната психология с всички останали дялове на психологическата

наука. Този факт обуславя и обвързаността на социалната психология на образованието с почти цялото психологическо познание. Подобен е статутът и на педагогическата психология, която успешно интегрира приложни и фундаментални изследвания от различни области на психологията – възрастова психология, обща психология, психология на личността, когнитивна психология. Наблюдава се тенденция за интегриране и на социалнопсихологически феномени в апарата на педагогическата психология. В някои монографии и учебници по педагогическа психология са изследвани проблеми като: личностно и социално развитие, групови процеси в класната стая (Borich, G., Tombari, M., 2001); социално развитие на учениците – взаимоотношения, лична мотивация и морал (Seifert, K., Sutton, R., 2009); социална педагогическа перцепция (Фоминова, А., Шабанова, Т., 2013). Подобни търсения не бива да бъдат възприемани като разширяване полето на педагогическата психология или „злонамерено посегателство“ към нови изследователски области. Те доказват два много важни факта. От една страна, че педагогическата психология е изключително рефлексивна и реагира на актуалните потребности в образователната система. От друга – че са налични необходимите практико-приложни предпоставки за обособяване на социална психология на училищното образование като самостоятелно приложно направление в рамките на социалната психология.

Приложни аспекти на социалната психология на училищното образование в българската реалност

Основното образование в България е задължително. А от октомври 2017 г. действа механизъм за съвместна работа на институциите за обхващане и задържане в образователната система на деца и ученици в задължителна предучилищна и училищна възраст (Постановление на Министерски съвет № 373/05.07.2017 г.). Това означава, че в училищата попадат ученици с ниска мотивация или негативна нагласа към образованието, които трябва да бъдат задържани в образователните институции. Този факт поставя редица въпроси, свързани не само с мотивацията, но и с адаптацията, социализацията и специфичната структура на ученическите класове.

В контекста на интеркултурното и приобщаващо образование, темата за социалните нагласи, с техните разновидности – стереотипи и предразсъдъци – придобива особена актуалност и специфика в системата на училищното образование. Когато в един ученически клас има едно или няколко „различни“ или „специални“ деца, това променя социалната ситуация. А за тези промени не са подготвени нито учениците, нито учителите.

От своя страна педагогическата практика е изправена и пред други проблеми. От учителите, например, се очаква да прилагат интерактивен подход в образованието. Да използват повече групови методи за обучение, като се счита, че по този начин учениците ще бъдат включени в по-голяма степен в учебния процес. Голяма част от тях осъзнават предимствата на тези методи. В същото време, учителите не са подготвени за това. Те познават и използват основно фронталния подход, тъй като той е залегнал в образователните програми за педагогическите специалности във висшите учебни заведения в страната. По този начин педагогическото общуване е елементаризирано до ниво комуникация или обмен на информация.

Друг голям проблем в съвременното българско училище е свързан с все по-широко разпространяващите се агресия и агресивни поведенчески прояви. Правят се редица

изследвания и се създават програми на училищно и общинско ниво за превенция на агресията в училищата. Съществуват и мерки в тази посока, които имат законодателен характер – Механизъм за противодействие на тормоза и насилието в институциите в системата на предучилищното и училищното образование. По този начин, от училищата се очаква да решат проблема с агресията и агресивните поведенчески прояви при учениците. По своята същност, агресията е социалнопсихологически феномен. За да бъде реализирана е необходимо да има агресор и жертва и в рамките на тяхното взаимодействие да се развие агресия. Това означава, че агресията е форма на взаимодействие. С други думи, агресията не може да се случи ако липсват поне двама души с ясно разпределени социални роли.

Управлението на дисциплината, конфликтите и поведението са други проблемни области, в които социалната психология на училищното образование би могла да даде своя принос. Те са пряко свързани с учебно- възпитателния процес и играят важна роля за хармонизиране взаимодействието на елементите в подсистемата на училищното образование.

Към момента в българското училище текат интензивни промени. Причините могат да се търсят както в законодателните изменения, така и в културните и социално-икономически процеси в обществото. По този начин училищното образование се оказва най-уязвимо в социалнопсихологически план. Това е и основният аргумент да се насочи вниманието тъкмо към тази подсистема на българското образование.

Настоящото изследване няма претенции да изчерпи всички възможни аспекти за приложение на социалната психология на образованието в подсистемата на училищното образование. То представлява опит за очертаване на изследователска рамка и задаване на посока за нов тип приложни изследвания в образователната система.

Литература

1. Донев, Д. (2018) Социална психология на училищното образование. – Стара Загора: УИ Тракийски университет.
2. Зимняя, И. (2000) Педагогическая психология. – Москва: Логос.
3. Талызина, Н. (1998) Педагогическая психология. 5-е издание. – Москва: Академия.
4. Фоминова, А., Шабанова, Т. (2013) Педагогическая психология. 2-е издание. – Москва.
5. Borich, G. (2014) Effective Teaching Methods: Research-Based Practice, 8th Edition. – Texas: Pearson.
6. Borich, G., Tombari, M., (2001) Educational Psychology. Second edition. – Texas: College of education at the University of Texas.
7. Henson, K., Eller, B. (2012) Educational Psychology for Effective Teaching. – Kendall Hunt Publishing Co.
8. Seifert, K., Sutton, R. (2009) Educational Psychology – Second edition. – Zurich: Jacobs Foundation.
9. Shuell, T. (1996) Teaching and Learning in a Classroom Context. In D. Berliner, R. Calfee (Eds.), Handbook of Educational Psychology. – New York: MacMilan.